

Afriška sigilata v Emoni

Verena VIDRIH PERKO

Izvleček

Kratki razlagi različne terminologije v svetovni arheološki literaturi sledi predlog poimenovanja v slovenskem jeziku. Definicijo dopolnjuje pregled razprostranjenosti proizvodnih središč in razširjenosti njihovih izdelkov na sredozemskem tržišču skozi čas. Predstavljena je zgodovina raziskav, omejenjena so temeljna dela in glavni avtorji ter najpomembnejši novejši prispevki k poznavanju afriške sigilate. Sestavek poudarja pričevalnost in časovno občutljivost te keramike, posebej v povezavi z ostalimi izdelki afriškega trga, in ob tem opozori na nujnost doslej pri nas še popolnoma odsotnih študij afriškega in vzhodnosredozemskega finega namiznega posodja in amfor. Sledi delni pregled afriške sigilate iz Emona, hranjene v Mestnem in Narodnem muzeju iz Ljubljane, s kratko razlago proizvodnih in oblikovnih značilnosti, ki omogočajo dokaj natančno časovno opredelitev.

Abstract

The article, devoted to African Red Slip Ware from Emona (Ljubljana, Slovenia), begins with a short presentation of terminological diversity found in archaeological literature in the world, which is followed by a proposal of nomenclature in Slovene language. The definition is complemented by a short survey of the distribution of manufacturing centers, with their geographical and chronological range on the Mediterranean market. The research history is briefly presented and the most important authors and fundamental works are mentioned, as well as the greater part of significant recent contributions to the understanding of African Red Slip Ware. Revealing properties and the chronological sensitivity of this pottery, particularly in relation with other products of African market, are highlighted, and the study, so far lacking in our literature, of African and Eastern ceramics and amphorae is urged. A partial survey of the material in the Municipal and National Museums of Ljubljana is accompanied by a brief presentation of manufacturing and formal characteristics of African Red Slip Ware, which render possible quite a precise chronological placement of the imports in Emona.

Termin afriška sigilata označuje keramiko,¹ ki jo je prvotno Lamboglia poimenoval *terra sigillata chiara*,² pozneje pa je Hayes vpeljal ime *African Red Slip Ware*.³ V svetovni arheološki literaturi je danes opredeljena kot keramika, ki so jo izdelovali na različnih področjih in v mnogih delavnicah prokonzularne in mavretanske Afrike (od sedanje Alžirije do Libije, s središčem v Tuniziji) in pripada času od 1. do 7. st. po Kr.; izdelovali so jo najprej za lokalni trg, pozneje pa predvsem za veliko sredozemsko in tudi druga tržišča.

Narejena je iz dobro prečiščene gline, trdo, opečnato rdeče žgane, s finim, bolj ali manj bleščečim, gladkim premazom, ki prekriva vso površino ali pa le notranjost in del zunanosti posodja.⁴ Okrašena je s koleščkanjem ali v tehniki barbotin, z žigosanjem ali tudi z apliciranim reliefnim, v kalupu izoblikovanim ornamentom.⁵

Prvi kos afriške sigilate je bil objavljen l. 1833. Že zgodaj, l. 1897, je bila objavljena Uthina, prva odkrita in raziskana delavnica tovrstne keramike. Prvi jo je definiral Anglež Waagé l. 1948 in jo poimenoval *Late Roman B* (zdaj afriška sigilata A in D) ter *Late Roman A* (zdaj C), medtem ko se njegove oznake *Late Roman*

C, D in E nanašajo na egipčansko, pergamonsko in ciprsko sigilatno proizvodnjo. Waagé ji je tudi prvi pripisal afriški izvor.⁶

S študijami je nadaljeval Lamboglia na gradivu Albintimiliuma, prvega znanstveno raziskanega rimskodobnega italijanskega najdišča.⁷ Afriško sigilato je poimenoval *terra sigillata chiara*; najprej je opredelil tipa C in D, pozneje še A in B. Za slednjega se je izkazalo, da izvira iz Galije Narbonensis. S tipi A, C in D je označil posamezne vrste proizvodnje tovrstne keramike, ki se med seboj razlikujejo geografsko in časovno.

Raziskovalec Salomonson je dal prvi pobudo za študij povezav med afriško sigilato in drugimi afriškimi proizvodi.⁸ Bil je eden najboljših poznavalcev ornamentike na posodju ter na oljenkah. Individualiziral je keramiko tipov El Aouja in Navigius. Objavil je grobišče Raqqada iz centralne Tunizije.

Sledile so italijanske raziskave. Prepoznali in raziskali so proizvodnjo A/D na novo odkritih delavnic Pheradi Maius in afriško kuhinjsko posodje. Zvezki Ostia I-IV so prinesli poglobljene študije z novih zornih kotov.⁹ So sad dolgoletnih individualnih in

skupinskih raziskav Carandinja s sodelavci. Analize povezav med afriško agrarno proizvodnjo in izvozom finega namiznega posodja so dale pomembne rezultate.

Priročnik Hayesesa iz l. 1972 združuje italijanske dosežke in ugotovitve številnih dotedanjih raziskovanj v Afriki ter sloni na izvrstnem avtorjevem poznavanju vzhodnih in zahodnih muzejev ter antičnih naselbin.¹⁰ Avtor je sodeloval tudi pri izkopavanju Kartagine.¹¹ Hayes je individualiziral novo proizvodnjo, ki so jo Italijani poimenovali proizvodnja E. Priročnik je sistematična študija žigosanih ornamentov, ki jih je stilno razvrstil in datiral. (Carandini Hayesovo delo enači s temeljnim delom za italsko in galsko sigilato F. Oswald in T. D. Prycea, *An Introduction to the Study of Terra Sigillata* [London 1920], četudi mlajši italijanski avtorji Hayesu radi očitajo, da ne loči jasno med posameznimi proizvodnjami in je nejasen v ločitvi kuhinjskega posodja od finega, namiznega.)

V sedemdesetih letih so sledila številna nadvse pomembna raziskovanja na najdiščih Mactar, Kartagina, Utica. V Kartagini so dokazali obstoj t. i. proto afriške sigilate.¹²

Pred desetimi leti je izšlo gigantsko italijansko delo *Atlante delle forme ceramiche*, suplement *Enciclopedia dell'arte antica*. Delo, ki pomeni prelomnico v študiju afriške sigilate, je sad skupinskega dela vrste najboljših strokovnjakov s Carandinjem na čelu in s sodelovanjem Hayesesa. Keramične oblike so razporejene po proizvodnjah, z odličnim grafičnim in fotografskim

spremnim gradivom, opaziti je poskuse usklajevanja različnega poimenovanja posameznih form.

Med poznejšimi pomembnimi publikacijami je potrebno omeniti publikacijo Porto Torres, v kateri so objavljeni izsledki stratigrafskih izkopavanj istoimenskega najdišča na Sardiniji, odlične predstavitve gradiva najdišč Schola Praeconum in Sidi Khrebish in vrsto dobrih krajših del.¹³ Zelo pomembne so objave izsledkov izkopavanj v Kartagini, v katerih je Fulford predlagal nekaj popravkov Carandinijevih in Hayesovih datacij.¹⁴

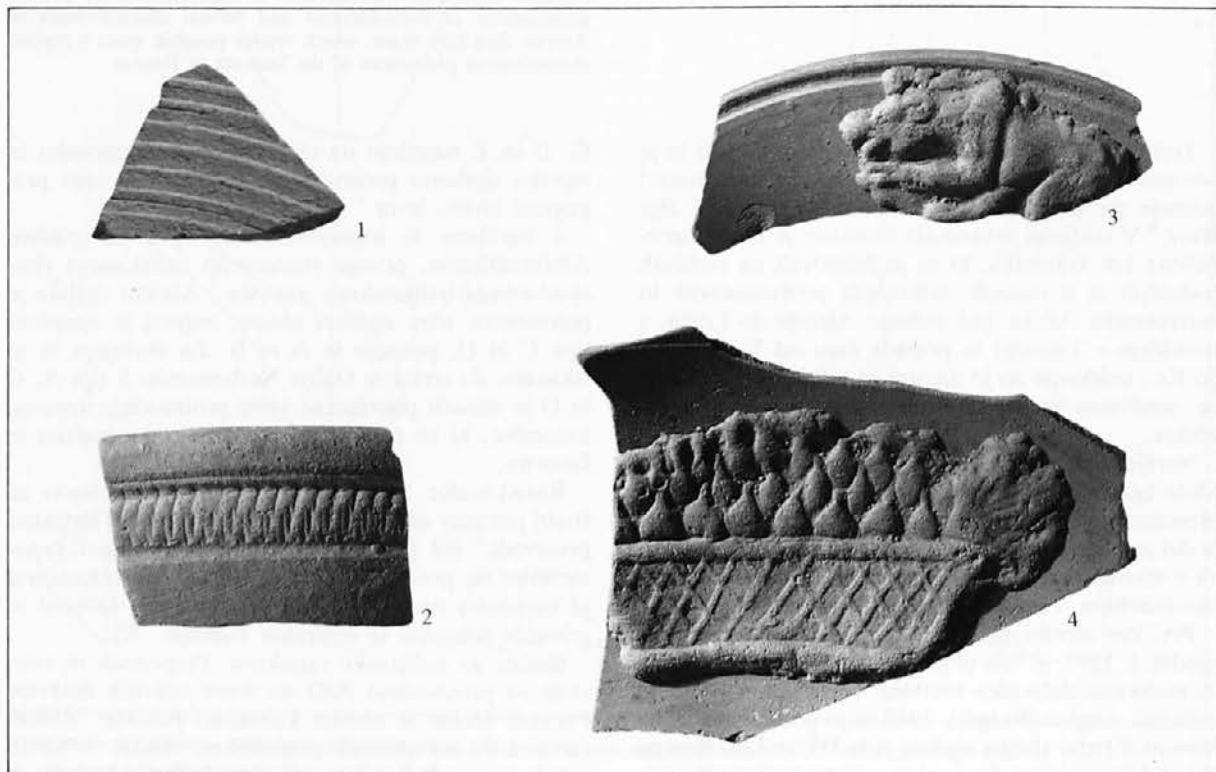
Doslej se ni pri nas še nihče sistematično ukvarjal s tovrstno keramiko; izjema je le Irma Čremošnik, ki je vzorno raziskala gradivo iz Zemaljskega muzeja v Sarajevu.¹⁵

V Sloveniji je bila afriška sigilata različno poimenovana. Tako je za afriško sigilato v Predjambi Korošec še predvideval lokalno proizvodnjo. Pozneje je bila opredeljena ali preprosto kot sigilatna keramika, včasih kot *chiara*, včasih se omenja afriška faktura. Zdi se, da je v nekaterih primerih tudi preprosto niso prepoznali.¹⁶

Afriška sigilata je časovno zelo občutljiva keramika, ne le glede na oblike, temveč tudi glede na fakturo, ki nam omogoča razpoznavanje različnih, geografsko in časovno ločenih izdelovalnih središč. Afriška sigilata je obenem tudi ekonomski kazalec, ki nam jasno kaže na močen in še v poznih desetletjih 6., na nekaterih sredozemskih najdiščih tudi v 7. stoletju živ uvoz iz severne Afrike, ki ga nasilno pretrga arabska invazija

Sl. 1: Emona, afriška sigilata. 1 kat. št. 3; 2 kat. št. 8; 3 kat. št. 17; 4 kat. št. 57. M. 1:1.

Fig. 1: Emona, sigillata africana. 1 cat. n. 3; 2 cat. n. 8; 3 cat. n. 17; 4 cat. n. 57. 1:1.

v te kraje.¹⁷ To je obenem tudi skrajna točka, ki jo doseže cvetoča poljedelska proizvodnja rimske province Afrike, kajti če si je po vandalskih vpadih vendarle še za nekaj desetletij opomogla in se celo približala produkcijskim stopnjam prejšnjega obdobja, je po zasedbi Arabcev povsem zamrla. Opustošenje in popolno zanemarjenje vinogradov, žitnih polj in oljčnih nasadov je prineslo zaton tudi slovitem afriškim lončarskim delavnicam, kajti njihovi izdelki so bili vedno le spremni tovor agrarnih produktov.

V zadnjih stoletjih razvoja afriško sigilato na vzhodnosredozemskih tržiščih zamenja ali le spremlja pozna (vzhodna) sigilata, imenovana tudi *Late Roman C pottery*.¹⁸ Hayes jo imenuje spričo najnovejših ugotovitev o njenem izvoru fokejska sigilata (*Phocaeen sigilata*).¹⁹ V 6. st. se pojavi tudi na naših najdiščih.²⁰ Ta sigilata je nastajala največkrat pod močnim vplivom afriških proizvodenj. Včasih jo, pač glede na velikost in ohranjenost odlomka, le s težavo ločimo od afriške sigilate. Če odmislimo oblike, ki si jih proizvodnji tudi prevzemata, je keramika *Late Roman C* za spoznanje trše žgana in ob ustjih rjavkastega tona.

V Sloveniji je bila afriška sigilata doslej odkrita na številnih najdiščih. Najbogatejše najdišče afriške sigilate je Hrušica,²¹ vendar je je tudi med doslej pregledanim gradivom Emone veliko.²²

Urejanje depojev Mestnega muzeja mi dopušča le delni pregled, ki ga bo potrebno z leti še dopolnjevati, toliko bolj, ker izkopavanja še trajajo. Poleg tega Narodni muzej v Ljubljani pripravlja reorganizacijo depoja. Seznam afriške sigilate v Emoni, ki ga dodajam članku, je torej začasen.

Ob natančnejšem proučevanju afriške sigilate se takoj pojavi tudi potreba po poznavanju afriških amfor, ki so vsekakor sestavljale večji del tovrstnih importov. Doslej so bile obdelane samo amfore, ki se nahajajo med hrušičkim gradivom.

PROIZVODNJA A

Emonske uvoz afriške sigilate najzgodnejše proizvodnje A je zaenkrat skromno, a trdno dokazan z nekaj odlomki tovrstne keramike. Med pregledanim gradivom iz Emone je nekaj odlomkov afriškega kuhinjskega posodja oblik Hayes 23 A in B z zelo značilnim, navznoter odebeljenim ustjem in stopničasto narebnim izbočenim dnom (*t. I: 1*). Posodje, čeprav kuhinjsko, pripada proizvodnji A afriške sigilate.²³ Običajno je bolj grobe izdelave, v nasprotju s finim namiznim posodjem ima bolj porozno fakturo in nebleščeč, zrnat premaz na površini. Včasih je to posodje na zunanjem zgornjem predelu ustja sivorjave barve, kar je posledica manj pazljivega žganja (*kat. št. 1-3*). Značilen je neznaten odlomek stopničasto narebnega dna kozice oblike Hayes 23 A (*sl. I: 1*) fine fakture in svetlooranžnega preloma ter drobnozrnate površine enake barve. Glede na premaz in fakturo ga smemo časovno opredeliti med najbolj zgodnje odlomke afriške sigilate v Emoni, v prvo polovico 2. st.²⁴ (*kat. št. 3, sl. I: 1*). Omeniti pa velja, da je bila ta oblika kuhinjskega posodja večkrat v rabi še celo stoletje, obliko Hayes

23 B pa srečamo še tudi v 4. st., vendar so poznejši primerki običajno bolj grobi, slabše izdelani in rjavkastega odtenka, česar za naše ne moremo trditi.

Odlomke skodelic (*t. I: 2, kat. št. 4-7*), ki so premajhni, da bi jim mogli določiti ustrezno obliko, moremo prišteti k proizvodnji A. Izdelani so iz zelo dobro prečiščene gline, v prelomu svetlooranžne barve. Premaz enake barve pokriva celotno površino posode (ohranjen je ravno del ostenja med ustjem in dnom, kjer se pri proizvodnjah D in C premaz neha, medtem ko so izdelki proizvodnje A premazani po vsej površini).²⁵ Premaz pri odlomku skodelice (*t. I: 2*) je polbleščeč in se zrnato lušči, kar je značilno za proizvodnjo A 1-2, ki je datirana v drugo polovico 2. st. Odlomek (*kat. št. 5*) ima nebleščeč premaz po vsej ohranjeni površini, kar je značilnost proizvodnje A 2, ki sodi v prva desetletja 3. st.

Dva odlomka ostenja z ustjem skodele oblike Hayes 9 A oziroma Lamboglia 2a (*t. I: 3; sl. I: 2*) imata tik pod ustjem okrasni pas zarez, izvedenih s koleščkom, kar je značilno za to obliko, ki se pojavlja pretežno v drugi polovici 2. st.²⁶ Polbleščeč zrnat premaz kaže na značilnosti proizvodnje A 1-2, kar nas časovno postavlja v drugo polovico 2. st. V ta čas sodi glede na pripadnost isti proizvodnji tudi odlomek krožnika oblike Hayes 27 z vrezano linijo na notranji strani tik pod ustjem (*t. I: 4*).²⁷ Ta oblika se pojavlja tudi še v 3. st. in naznanja modo zelo priljubljenih širokih krožnikov proizvodnje C.

PROIZVODNJA A/D

Odlomka krožnikov z zakrnelo nogo oblik Hayes 31 in Hayes 32 (*t. I: 5,6*) segata v prvo polovico 3. st.;²⁸ sta iz proizvodnje, ki so jo Italijani poimenovali A/D in je značilna za 3. st. Pri nas je pogosto zastopana na Hrušici. Delavnice so še vedno neznane, izvorno področje pa je centralna ali morda celo južna Tunizija.²⁹ Očitno je, da so z nekaterimi prvini vezane na proizvodnjo A in D, ki so ju izdelovali v okolici Kartagine.³⁰ Proizvodnjo A/D prepoznamo po bleščečem, gladkem premazu, ki pokriva celo posodo, in trdo, dobro žgani glini.³¹ Prevzema nekatere oblike pozne proizvodnje A, včasih posnema tudi izdelke delavnic proizvodnje C, saj je njena priljubljena oblika prav široki krožnik.³² Najzgodnejše izdelke postavljamo v severski čas, konca teh delavnic pa še ne poznamo natančno, verjetno sega v iztek 3. st.

V to proizvodnjo sodi tudi odlomek dna in ostenja skodele z zakrnelo nogo, ki po vsej verjetnosti pripada obliki Hayes 18 (*kat. št. 10*) in je tudi glede oblike sočasen zgornjima dvema.³³ V Ostii so bile skodele te oblike najdene v skupkih iz prve polovice 3. st.³⁴

PROIZVODNJA A/C

Krožnik oblike Lamboglia 40 bis (*t. I: 7*), ki je po obliki povsem enak najfinjšemu posodju proizvodnje C 1, po bleščečem, rahlo zrnatem, temnordečem premazu, ki prekriva celotno površino posode in se lušči,

prištevamo k izdelkom proizvodnje A/C, ki časovno sega v 3. st. Za proizvodnjo El Aouja, pozneje imenovano A/C, so značilne predvsem bogato okrašene zaprte oblike. To obliko krožnika je Hayes datiral od 230/240 do okrog 325.³⁵

PROIZVODNJA C

V severskem obdobju se razcvete uvoz tekočih prehrambnih izdelkov, ribjih omak in olja z območja Bizacene.³⁶ Fino namizno posodje je v tem predelu Prokonzularne Afrike časovno vezano na pojav tako imenovanih amfor *africana grande* oziroma tip Keay IV do VII.³⁷

Afriška sigilata Bizacene se razlikuje od drugih in jo imenujemo proizvodnja C. Prvi jo je poimenoval Waagé 1933, in sicer *Late Roman A*, pozneje jo je Lamboglia imenoval *terra sigillata chiara C*.³⁸ Hayes je ugotovil, da so posodje proizvodnje C izdelovali s pomočjo matric (kalupov).³⁹ Celotna proizvodnja C zaobjema predvsem oblike širokih krožnikov fine fakture in izredno tankih sten ter nekaj oblik skodelic. Kaže, da je ta proizvodnja vezana tudi na določeno spremembo mode takratnega namiznega pogrinjka. Dejansko s proizvodnjo C doseže izvoz afriške sigilate najširše območje Sredozemlja in seže tudi izven tega območja, npr. v Anglijo in na črnomorsko obalo.⁴⁰ Okoli leta dvesto zaživijo poleg delavnic gladkega posodja proizvodnje C 1 tudi delavnice z reliefno okrašenim posodjem, le generacijo pozneje začno na tem področju izdelovati oljenke grobe izdelave, kmalu zatem pa tudi sigilatne.⁴¹ Prav proizvodnja C najfinejšega posodja doseže in tudi preseže slovito galsko sigilato, pri kateri se je prvotno sama zgedovala in oplajala.

Keramika proizvodnje C 1 je najzgodnejša, najfinejša in najtanjših sten, z bleščečim, gladkim premazom, najbližja vzorom kovinskega in steklenega posodja. Do nedavnega nismo mogli pristihi k tej proizvodnji nobenega od sicer številnih odlomkov širokih krožnikov proizvodnje C, najdenih v Emoni. Sedaj lahko to z gotovostjo potrdimo za odlomek skodelice oblike Lamboglia 35 (*t. 1: 8*) iz oranžno žgane, fino prečiščene glin, enakega bleščečega premaza, od 2 do 3 mm debelih sten, kar so glavne značilnosti izdelkov C 1. Oblika skodelice Lamboglia 35 se pojavi v času od l. 220 do 240 in živi vse do konca 3. st. Zaradi značilnosti proizvodnje jo smemo datirati v začetek tega obdobja.⁴²

Tej skodelici je sorodna skodelica oblike Hayes 44 (*t. 1: 9; sl. 1: 3*), ki se od prejšnje razlikuje predvsem po odebeljenem, navzdol visečem robu ustja, okrašenem z apliciranim, v kalupu izdelanim reliefnim motivom levinje.⁴³ Vendar moramo pristihi slednjo skodelico zaradi debelejših sten, medlega premaza, ki se lušči, in slabše izdelave k proizvodnji C 2, ki se pojavi za proizvodnjo C 1 le za generacijo kasneje. Hayes datira to obliko skodelice z apliciranim okrasom v prva desetletja 4. st.⁴⁴

Četudi Atlante poimenuje obliko Lamboglia 42 skodela, predlagam, da jo uvrstimo med krožnike, saj se

nam sama od sebe ponuja primerjava s še dandanašnjo obliko te posode.⁴⁵ Na *t. 1: 10* in *11* sta odlomka krožnikov Lamboglia 42 s koleščkanim ornamentom na zgornji površini ustja. Uvrščamo ju med proizvodnji C 1 in C 3. Krožnik (*t. 1: 12*) v nasprotju s prejšnjima dvema ni okrašen, rob pa ima zavihan in se tako uvršča k obliki Hayes 46.⁴⁶ Za finejši primerek oblike Lamboglia 42 (*t. 1: 11*) velja zgodnejša datacija. Atlante predlaga 3. st. Krožniki oblike Hayes 46 se pojavljajo na koncu 3. in v začetku 4. st.⁴⁷

Velike večine odlomkov širokih krožnikov, ki so bili najdeni v Emoni, zaradi premajhne ohranjenosti ne moremo oblikovno določiti drugače, kot da jih načelno prištejemo h krožnikom Hayes 50 A in B ter njim sorodnim (*t. 1: 13-15*). Večji del teh izdelkov pripada proizvodnjama C 1 in C 2, neredko pa srečamo tudi proizvodnjo C 3, ki ima v primerjavi s prejšnjo C 1 debelejša stena, medel, nesvetleč premaz, ki se ponekod lušči. Proizvodnja C 3 se časovno že povsem prekriva s proizvodnjo D afriške sigilate; sega v 4. st., prav z naštetimi oblikami širokih krožnikov pa vse do prvih desetletij 5. st.⁴⁸ Tako nas ne čudi, da se nekatere oblike krožnikov in skled pojavljajo v proizvodnjah C in D, npr. krožnik oblike Hayes 53 B (*t. 2: 1*), ki je pozna oblika krožnikov Hayes 50 B in je datiran v čas od l. 370 do 430.⁴⁹ Skleda s kljunasto izvihanim ustjem in kaneluro na njem (*t. 2: 2*) je povsem sorodna obliki Hayes 57, vendar jo zaradi oblike ustja smemo uvrščati k obliki Ostia IV, fig. 3, četudi je njen premer z 22 cm premajhen za tako klasifikacijo.⁵⁰ Posoda je postavljena v čas od l. 390 do začetka 5. st. in je znanilka priljubljenih skled oblike Hayes 58 in njej podobnih.

PROIZVODNJA E

Čeprav je proizvodnja E časovno vezana predvsem na 4. in 5. st., pa smemo njene začetke postaviti v konec 3. st., ko se pojavi z oblikami, tipičnimi za posodje proizvodnje C 1 in C 2, kot je npr. široki pladenj oblike Hayes 49 (*t. 2: 3*), datiran v čas od l. 230/40 do 300.⁵¹ Ta odlomek pladnja je izdelan na način, ki že kaže značilnosti zgodnje proizvodnje E, ki jo imenujejo tudi proizvodnja C/E.⁵²

Hayes je proizvodnjo E individualiziral in jo datiral od srede 4. do srede 5. st. Zanj je značilna dobro prečiščena, rjavkasto oranžna glina, malce zrnata, z majhnimi vključki apnenca, s premazom enake barve. Posodje ima pogosto na dnu sled travnih bilk, kar verjetno pomeni, da so še mokrega sušili na travi. Proizvodnjo E predstavljajo v prvi vrsti nekatere oblike krožnikov, skodele večjih razsežnosti in pladnji, ki so tvorili servis. Proizvodni centri so bili verjetno v južni Tuniziji.

PROIZVODNJA D

Po kratkotrajni krizi konec 3. st. se je v predelih severne Tunizije, posebej okoli Kartagine, spet močno povečala proizvodnja afriške sigilate. Carandinijevo

tezo o njeni tesni povezanosti z agrarnim razcvetom dežele in o tovorih tekočih prehrabnih izdelkov na sredozemska tržišča, ki so jih spremljali tovari afriške sigilate, potrjuje tudi v tem času silno povečana istočasna proizvodnja nove serije amfor, dokazana z izkopavanji v Afriki in v Sredozemlju. Italijani imenujejo te amfore *i contenitori cilindrici di tarda età imperiale*. Predlagam, da jih v slovenščini poimenujemo pozno-rimske cilindrične amfore.⁵³

Posodje proizvodnje D so izdelovali z delno uporabo matric (kalupov) in okraševali z žigosanjem. Keramika proizvodnje D 1 je izdelana iz dobro prečiščene, svetlooranžne gline, medlega premaza, ki je le redko bleščeč, proizvodnja D 2 pa še popolnoma spominja na A/D in ima zatorej svetleč, gost premaz, ki se rad lušči, in grobozrnato glino, ki se zdi v prelomu bolj porozna.⁵⁴

Proti koncu 4. st. se pojavi mnogo verzij proizvodnje D boljše in slabše kvalitete, omeniti pa velja, da je afriška sigilata iz vandalskega obdobja rjavkastega odtenka.

Priljubljena oblika v 4. st. je bila prav gotovo skleda oblike Hayes 58 B. Zaradi neznatnosti odlomkov pogosto ne moremo natančneje določiti oblike. Odlomek (*t. 2: 4*) sodi po obliki ustja med zgodnejše, sorodne oblike Hayes 58 B, št. 9, ki sega z začetki še v 3. st. in se pojavlja vse do l. 375.⁵⁵ Odlomek (kat. št. 35 in 38) skled oblike Hayes 58 B, št. 11 pa sta časovno opredeljena v tretjo četrtino 4. st.⁵⁶

Posebej pogoste so skled oblike Hayes 61 A in B, ponavadi okrašene v stilu A (i, ii, iii), ki se pojavljajo v zgodnejši in poznejši obliki. Oblika A je datirana v čas od l. 325 do 400/420, B pa v čas od l. 380 do 450.^{56a} Odlomek skled (*t. 2: 5*) je zgodnejši primer. Svetla, dobro prečiščena glina z medlim premazom je namreč značilna za proizvodnjo D 1.

Povsem običajne oblike proizvodnje D 1 so tudi krožniki z izvihanim ustjem oblike Hayes 59 A, B in njim sorodni (*t. 2: 6,7*).⁵⁷ Posodje je izdelano iz prečiščene, oranžno žgane gline, prekrito s finim premazom enake barve, ki sega do podustja na zunanji strani posode. Posoda je okrašena na zunanji strani z vrsto podolgovatih vrezov, podobnih vrbovim listom.⁵⁸

Ena redkejših oblik krožnikov je oblika Atlante XXXVI,1 (*t. 2: 8*), ki se pojavlja v proizvodnji D 1. Krožnik je bil najden na Agori v Atenah z najdbami iz časa okoli l. 350, v Kartagini pa v plasti iz druge polovice 4. st.⁵⁹

Srečamo tudi za ta čas povsem običajne krožnike oblike Hayes 60 (kat. št. 47), ki jih datiramo v drugo polovico 4. st., v Kartagini pa je bil najden v plasti, datirani od l. 360 do l. 440.⁶⁰

Med serijo krožnikov, ki so sestavljali pogrinjek mize poznega 4. in 5. st., je tudi dokaj pogosta oblika krožnika Hayes 67. Odlomek na *t. 2: 9* sodi k obliki Hayes 67, št. 6, in je datiran v čas od l. 360 do 470.⁶¹ Pojavlja se v proizvodnji D 1. Odlomek na *t. 2: 10* sodi k obliki Hayes 75, datirani v čas med l. 420 do 450.⁶²

Med najmlajše kose afriškega sigilatnega posodja v Emoni prištevamo tri odlomke skled, ki jih Italijani

imenujejo *vaso a listello* (ustrezen slovenski izraz bi lahko bil skleda z ovratnikom);⁶³ okvirno jih uvrščamo k obliki Hayes 91. Natančneje smemo skledo na *t. 2: 11* opredeliti kot obliko Atlante XLVIII, 14, in jo postaviti v 4. in 5. st., odlomka skleda (kat. št. 53 in 54) pa k obliki Hayes 91 C, ki jo po novem datira Hayes v 6. st. ali, natančneje, med 530 in 600.⁶⁴ To pa je že čas, ki ga Emona dočaka delno porušena in drsijo v klepsidri njene življenjske dobe zadnja zrna peska.⁶⁵

Med odlomki afriške sigilate, najdenimi na tleh antične Emone, zaslužijo posebno pozornost okrašeni, saj je afriško sigilatno lončarstvo doseglo vrh prav v svojstvenem naturalističnem stilu okraševanja tovrstne keramike. Med najbolj zanimiva spadata vsekakor odlomka s plastičnim ornamentom levinje in košarice s sadjem. Prvi odlomek sem obdelala že glede na obliko posode. Drugi (*t. 2: 14; sl. 1: 4*) sodi v proizvodnjo A 1-2, saj je posoda finega, polbleščečega premaza, reliefni ornament košarice s sadjem pa je bil, tako kot prvi, najprej narejen v kalupu, nato še svež prilepljen ob notranjo steno skodelice, ki ji zaradi neznatnosti odlomka ne moremo več določiti oblike. Motiv take košarice srečamo na najdišču Tamuda iz Maroka in je znan v več variantah.⁶⁶ Pojavlja se na skodelicah Pallares 6, Ostia I, fig. 85 in Lamboglia 6 proizvedenij A 1 in A 1-2.⁶⁷ Pojavi se še na nekaterih drugih oblikah, vendar v proizvodnji C 3. Z veliko mero verjetnosti smemo pripisati odlomek skodelici oblike Pallares 6, ki jo od oblik Lamboglia 6 in Hayes 35 loči prav način ornamentacije z aplikacijami.⁶⁸ Tako smemo odlomek datirati v 2. polovico 2. st.

Vzorec afriške sigilate na emonskih najdiščih je torej povsem podoben sredozemskemu. Procentualno je zastopanega največ posodja proizvedenij C in D, vendar slednjemu, ki sega s svojimi poznimi oblikami celo v 7. st., zaenkrat ne moremo slediti dlje kot do srede ali v drugo polovico 6. st.⁶⁹

S tem zaključujem svoj prispevek k poznavanju finega namiznega posodja afriške sigilate v antični Emoni, ki nam je v pozni antiki posebej dragocen, časovno zelo občutljiv pripomoček.

KATALOG

Seznam inventarnih oznak Mestnega muzeja v Ljubljani:

F + inv. št. – najdba s predela Feranta,

J + inv. št. – najdba s predela Jakopičevega vrta,

M + inv. št. – najdba s predela Majde Vrhovnik,

Š + inv. št. – najdba s predela Šumija,

V + inv. št. – najdba s predela Vegove ulice,

inv. št. – druge najdbe.

Najdbe s predela Vegove in Emonske ulice še niso v celoti inventarizirane.

R + inv. št. – predmeti iz Narodnega muzeja v Ljubljani.

V obeh muzejih poteka postopek poenotenja inventariziranja predmetov.

Barve gline in premaza sem določala s pomočjo priročnika Munsell, *Soil color charts*, Baltimore 1988.

Proizvodnja A

1. Odlomek ostenja z odebeljenim ustjem in stopničasto narebrenim dnom kozice Hayes 23 B iz oranžno žgane gline, oranžnorjavkastega, zrnatega, nebleščečega premaza. Velikost 8,6 x 6,7 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/6, siv rob pod ustjem 5 YR 4/1. Inv. št. J 1801.

2. Odlomek ostenja z odebeljenim ustjem in prehodom v stopničasto narebreno dno kozice Hayes 23 B iz oranžno žgane, porozne gline, nebleščečega zrnatega premaza na vsej ohranjeni površini in sivočrnega pasu na zunanjem, zgornjem predelu ustja. Velikost 6,5 x 6 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. Š 20. T. 1: 1.

3. Odlomek narebrenega dna kozice Hayes 23 A iz oranžno žgane gline, zrnatega polbleščečega premaza. Velikost 3 x 2 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/8. Emonska ulica, neinventarizirano. Sl. 1: 1.

4. Odlomek ostenja in prstanastega dna kroglaste skodelice neugotovljene oblike iz oranžno žgane gline, finega polbleščečega premaza enake barve po vsej ohranjeni površini, ki se zrnatu lušči. Proizvodnje A 1-2. Velikost 3,5 x 5,3 cm. Glina 2,5 YR 6/6, premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. M 2077. T. 1: 2. Plesničar-Gec 1983, 112, t. 15: 12.

5. Odlomek ostenja in prehoda v ustje skodelice neugotovljene oblike iz oranžno žgane, prečiščene gline, finega, nebleščečega premaza po vsej ohranjeni površini, proizvodnje A 2. Velikost 4,8 x 5 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Emonska ulica, neinventarizirano.

6. Odlomek ostenja in dna z nizko nogico trapezastega preseka, ki pripada skodelici neugotovljene oblike iz svetlooranžne gline in premaza enake barve, ki se zrnatu lušči, proizvodnje A 1-2. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/8. Emonska ulica, neinventarizirano.

7. Odlomek ostenja in dna z nizko nogico trapezastega preseka, ki pripada skodelici neugotovljene oblike iz svetlooranžne žgane gline in zrnatega, nebleščečega premaza enake barve, proizvodnje A 2. Velikost 4 x 3,4 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. 1503.

8. Dva odlomka ostenja z ustjem skodele Hayes 9 A iz oranžno žgane gline in polbleščečega, zrnatega premaza enake barve na vsej ohranjeni površini. Velikost 4,5 x 2,5 in 3 x 3 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. 5733. T. 1: 3; sl. 1: 2.

9. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 27 iz oranžno žgane gline in zrnatega, polbleščečega premaza enake barve. Velikost 6 x 3,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. 1080. T. 1: 4.

Proizvodnja A/D

10. Odlomek ostenja in dna z zakrnelo nogo skodele oblike Hayes 18 iz oranžnordeče žgane, prečiščene gline in bleščečega gostega premaza po vsej ohranjeni površini. Velikost 10 x 9 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 4/8. Inv. št. F 2008.

11. Odlomek ostenja z ustjem krožnika Hayes 31 iz oranžno žgane gline, gostega premaza po vsej površini. Velikost 5 x 3,6 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 4/8. Inv. št. M 2274.

12. Več odlomkov dna z zakrnelo nogo in ostenja z ustjem krožnika Hayes 31 iz oranžno žgane gline, bleščečega gostega premaza po vsej površini posode. Velikost največjega odlomka 10,5 x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 4/8. Inv. št. F 2005. T. 1: 5.

13. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 32 iz oranžno žgane gline in bleščečega premaza. Velikost 3,5 x 6 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 6/6. Inv. št. 690. T. 1: 6.

14. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 32 iz oranžno žgane gline in s premazom enake barve. Velikost 4 x 3 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 4/6. Inv. št. F 2016.

Proizvodnja A/C

15. Osem odlomkov dna in ostenja širokega krožnika z zakrnelo nogo oblike Lamboglia 40 z bleščečim temnooranžnim, lisastim premazom po vsej zunanosti in notranosti. Velikost največjega odlomka 7,5 x 7 cm. Glina in premaz 2,5 YR 5/8. Inv. št. F 2007. T. 1: 7.

Proizvodnja C

16. Odlomek ostenja in ustja skodelice oblike Lamboglia 35 iz svetlooranžno žgane, fino prečiščene gline z enakim bleščečim premazom, proizvodnje C 1. Velikost 6,3 x 3 cm. Glina 2,5 YR 6/6, premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. 1355. T. 1: 8.

17. Odlomek širokega, ravnega ustja skodelice oblike Hayes 44 z odebeljenim, navzdol zavzanim robom in apliciranim

ornamentom levinje, izdelanim v kalupu, iz oranžno žgane gline in premaza enake barve, ki se lušči. Velikost 6 x 2 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. 99. T. 1: 9; sl. 1: 3.

18. Odlomek izvihanega ustja krožnika Lamboglia 42 iz svetlooranžno žgane, fino prečiščene gline in nebleščečega premaza, proizvodnje C 3. Na ustju je okras, izveden s koleškom. Velikost 4 x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. J 666. T. 1: 10.

19. Odlomek izvihanega ustja krožnika oblike Lamboglia 42 iz svetlooranžno žgane, prečiščene gline, bleščečega premaza enake barve, proizvodnje C 1. Na ustju je okras, narejen s koleškom. Velikost 5 x 3 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. 2226. T. 1: 11.

20. Odlomek izvihanega ustja krožnika Hayes 46 iz oranžno žgane gline in nebleščečega premaza enake barve, s kaneluro tik ob robu ustja, proizvodnje C 3. Velikost 3 x 3,6 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. 218. T. 1: 12.

21. Odlomek dna posode neugotovljene oblike iz fino prečiščene, svetlooranžno žgane gline, bleščečega premaza na notranji strani odlomka, proizvodnje C 1. Velikost 6 x 2,6 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. 1780.

22. Odlomki ostenja, ustja in dna z zakrnelo nogo krožnika oblike Hayes 50 A ali njej sorodne iz oranžno žgane, prečiščene gline, nebleščečega, rdečcoranžnega premaza. Glina 2,5 YR 5/8. Inv. št. R 15203. T. 1: 13.

23. Odlomki ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 A iz fino prečiščene, oranžno žgane gline, finega, polbleščečega premaza, proizvodnje C 2. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. Š 17. T. 1: 14.

24. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 A ali njej sorodne iz fino prečiščene, oranžne gline in enakega, polbleščečega premaza, proizvodnje C 2. Velikost 3,5 x 6 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/8. Inv. št. M 2350.

25. Štirje odlomki ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 A ali njej sorodne iz fino prečiščene, oranžno žgane gline, polbleščečega premaza enake barve. Velikost največjega 4 x 3,4 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/8. Inv. št. 2404.

26. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 A ali njej sorodne iz oranžno žgane gline in nebleščečega premaza enake barve, proizvodnje C 3. Velikost 4 x 3,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. 277.

27. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 B ali njej sorodne iz oranžno žgane, prečiščene gline, nebleščečega premaza, proizvodnje C 3. Velikost 4 x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 131. T. 1: 15.

Plesničar-Gec 1983, 125, t. 37: 7.

28. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 B ali njej sorodne iz oranžno žgane gline, premaza enake barve, proizvodnje C 3. Velikost 3 x 4,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. 1502.

29. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 50 B ali njej sorodne iz oranžno žgane gline, premaza enake barve, proizvodnje C 3. Velikost 3,5 x 1,6 cm. Glina 2,5 YR 6/6, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 2064.

Plesničar-Gec 1983, 112, t. 15: 9.

30. Odlomek ravnega dna in ostenja posode neugotovljene oblike iz oranžno žgane gline, nesvetlečega premaza enake barve, proizvodnje C 3. Velikost 6 x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 132.

Plesničar-Gec 1983, 125, t. 37: 9.

31. Odlomek ostenja z ustjem konične skodele ali krožnika oblike Hayes 53 B iz oranžno žgane gline in premaza enake barve, ki sega do zunanega roba ustja, proizvodnje C 3. Velikost 6,3 x 5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 152. T. 2: 1.

Plesničar-Gec 1983, 113, t. 18: 4.

32. Odlomek ostenja z ustjem skodele oblike Hayes 53 B iz oranžno žgane gline, premaza enake barve, proizvodnje C 3, z dvema kanelurama pod notranjim robom ustja. Premaz sega do zunanega roba ustja. Velikost 3 x 4 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 1028.

33. Odlomek ostenja z izvihanim ustjem skodele oblike Ostia IV, fig. 3 / Hayes 57 iz oranžno žgane gline, nebleščečega premaza, proizvodnje C 3. Na ustju ima kaneluro. Velikost 4,5 x 8,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/8. Inv. št. 2408. T. 2: 2.

Proizvodnja C/E

34. Odlomek dna z zakrnelo nogo in ostenja z ustjem pladnja oblike Hayes 49 iz rjavordeče gline in premaza enake barve, ki prekriva vso površino ohranjenega odlomka, proizvodnje C/E. Velikost 4,5 x 4 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. 2462. T. 2: 3.

Proizvodnja D

35. Odlomek ostenja z ustjem skledice oblike Hayes 58 B iz oranžno žgane gline, premaza enake barve, ki sega do zunanega roba posode. Velikost 5,5 x 5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. Š 21.

36. Odlomek rahlo vbočenega dna, ostenja in ustja skledice oblike Hayes 58 B iz oranžno žgane gline. Velikost 10,3 x 8 cm. Glina in premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. Š 15. T. 2: 4.

37. Odlomek ostenja z ustjem skledice oblike Hayes 58 B iz oranžno žgane gline in premaza enake barve. Velikost 4,3 x 9 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. Š 22.

38. Odlomek ostenja z ustjem skledice oblike Hayes 58 B iz oranžno žgane gline in premaza enake barve. Velikost 8 x 5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. Š 23.

39. Dva odlomka ostenja z ustjem in dna z žigosanim ornamentom štirih koncentričnih krogov v pravokotniku skledice oblike Hayes 61 A iz svetlooranžno žgane gline, medlega premaza, ki se lušči, proizvodnje D 1. Velikost 7,5 x 10 in 9 x 4,5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 6/6. Inv. št. M 1171 in M 1010.

Plesničar-Gec 1983, 113, t. 19: 6.

40. Odlomek ostenja in ustja skledice oblike Hayes 61 B iz oranžno žgane gline, polbleščečega premaza, proizvodnje D 2. Velikost 4,2 x 7 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Neinventarizirano, Emonska ulica.

41. Odlomek ostenja z ustjem skledice oblike Hayes 61 A iz oranžno žgane, prečiščene gline enakega, medlega premaza v notranjosti posode, proizvodnje D 1. Velikost 7 x 5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 6/6. Inv. št. R 10814. T. 2: 5.

42. Odlomek ustja in ostenja krožnika oblike Hayes 59 A s pasom vrezanih navpičnih ornamentov v obliki vrbovih listov, iz svetlooranžno žgane gline in z enakim premazom, proizvodnje D 1. Velikost 5 x 8 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 6/6. Inv. št. 2123. T. 2: 6.

43. Odlomek ostenja z izvihanim ustjem krožnika oblike Hayes 59 A iz oranžno žgane gline, enakega, zrnatu odluščenega premaza, proizvodnje D 1. Velikost 3,5 x 8 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 6/6. Inv. št. R 10283. T. 2: 7.

44. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 59 B iz oranžno žgane gline in medlega premaza enake barve. Velikost 3,2 x 4 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. Š 505.

45. Odlomek ostenja z delom ustja krožnika oblike Hayes 59 iz oranžno žgane gline in premaza enake barve, proizvodnje D 1. Velikost 4,7 x 3,8 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 1011.

46. Odlomek ostenja z ustjem krožnika z dvema kanelurama na notranjosti ustja oblike Atlante XXXVI, 1 iz oranžno žgane gline, premaza enake barve, proizvodnje D 1. Velikost 4 x 6 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. R 15203. T. 2: 8.

47. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 60 iz oranžno žgane gline in s premazom enake barve. Velikost 3,0 x 4,2 cm. Glina in premaz 2,5 YR 4/6. Neinventarizirano, predel Šumi.

48. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 67, št. 6 iz oranžno žgane gline in z bleščečim premazom enake barve, proizvodnje D 2. Velikost 3,2 cm x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 10 R 5/8. Inv. št. V 45.

49. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 67, št. 6 iz oranžno žgane gline in bleščečega premaza enake barve, proizvodnje D 2. Velikost 3,6 x 11 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 10 R 5/8. Inv. št. V 60. T. 2: 9.

50. Odlomek ostenja z ustjem krožnika oblike Hayes 76 ali tej sorodne iz oranžno žgane gline in s premazom enake barve, proizvodnje D 1. Velikost 3 x 7 cm. Glina in premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. J 1004.

51. Odlomek ustja krožnika oblike Hayes 75 iz oranžno žgane gline in redkega, nesvetlečega premaza enake barve, pozne C ali D proizvodnje. Velikost 3 x 2,3 cm. Glina in premaz 2,5 YR 5/8. Inv. št. R 10283. T. 2: 10.

52. Odlomek ostenja z ustjem skledice z ovrtnikom oblike Hayes 91 (natančneje Atlante XLVIII, 14) iz oranžno žgane gline, polbleščečega premaza. Velikost 15 x 8 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 6/8. Inv. št. R 14476. T. 2: 11.

53. Odlomek ostenja z ustjem skledice z ovrtnikom oblike Hayes 91 C iz oranžne gline s polbleščečim premazom. V notranjosti sled okrasa, izvedenega s koleščkom. Velikost 5,3 x 6 cm. Glina 2,5 YR 5/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. M 84.

Plesničar-Gec 1983, 112, t. 15: 8.

54. Odlomek ostenja skledice z ovrtnikom oblike Hayes 91 C iz oranžno žgane gline s premazom enake barve. Velikost 6 x 2,5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/8. Inv. št. 938.

55. Odlomek ravnega dna iz oranžno žgane gline z nesvetlečim premazom na notranji površini, okrašenega s koncentričnimi kanelurami in vmes ležečimi žigosanimi motivi smrekove vejice v obliki zvezde in krožcev. Velikost 6,5 x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/6. Neinventarizirano, Emonska cesta. T. 2: 12.

56. Dva odlomka ravnega dna, po vsej verjetnosti pripadajočega skledici oblike Hayes 61 A, z žigosanim ornamentom kanelure in koncentričnih krožcev, stila A (i). Vse značilnosti enake navedenim pri kat. št. 41. Velikost 3,5 x 8,5 in 7 x 6 cm. Inv. št. R 10559 in R 10814. T. 2: 13.

57. Odlomek ostenja polkroglaste skodelice oblike Pallares 6 iz svetlooranžne, fino čiščene gline s polbleščečim premazom enake barve in z apliciranim reliefnim ornamentom košarice s sadjem. Velikost 7 x 5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz podoben. Inv. št. 875. T. 2: 14; sl. 1: 4.

58. Odlomek ravnega dna iz oranžno žgane gline z nesvetlečim premazom na notranji površini, okrašenega s koncentričnimi kanelurami in vmes ležečimi žigosanimi motivi smrekove vejice. Velikost 10,5 x 5,5 cm. Glina 2,5 YR 6/8, premaz 2,5 YR 5/6. Inv. št. 5661. T. 2: 15.

ATLANTE, *Atlante delle forme ceramiche* I, Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero). – Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, supplemento, Roma 1981.

FULFORD, M. G. in D. P. S. PEACOCK 1984, *The Avenue du Président Habib Bourguiba, Salammbô: the pottery and other ceramic objects from the site*. – Excavations at Carthage: the British Mission, vol. 1, 2, Sheffield.

HAYES, J. W. 1972, *Late Roman Pottery*. – London.

HAYES, J. W. 1980, *Supplement to Late Roman Pottery*. – London.

KEAY, S. J. 1984, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. – BAR Int. Ser. 196, Oxford.

LAMBOGLIA, N. 1950, *Gli scavi di Albinimilium e la cronologia della ceramica romana* 1. – Bordighera.

LAMBOGLIA, N. 1958, Nuove osservazioni sulla "terra sigillata chiara" (Tipi A e B). – *Riv. St. Lig.* 24, 257-330, Bordighera.

LAMBOGLIA, N. 1963, Nuove osservazioni sulla "terra sigillata chiara" 2. – *Riv. St. Lig.* 29, 145-212, Bordighera.

MANACORDA, D. 1977, Anfore. – V: *Ostia IV*, Studi Miscellanei 23, Roma.

MICHIGAN I-IV. – J. H. Humphrey (ed.), *Excavations at Carthage 1975, 1976, 1977, conducted by the University of Michigan*, vol. 1-4, 1976-1978.

OSTIA I-IV. – *Studi Miscellanei* 13, 1968; 16, 1970; 21, 1973; 23, 1977, Roma.

PANELLA, C. 1973, Anfore. – V: *Ostia III*, Studi Miscellanei 21, Roma.

PLESNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. – Kat. in monogr. 21, Ljubljana.

- RILEY, J. A. 1981, The Pottery from the cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3. – V: *Excavations at Carthage 1977, conducted by the University of Michigan*, vol. 6, 85-124, Ann Arbor.
- RILEY, J. A. 1985, The Coarse Pottery from Berenice. – V: *Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice) 2*, Suppl. to Lib. Ant. 5/2, 91-467, Tripoli.
- SALOMONSON, J. W. 1968, Etude sur la céramique romaine d'Afrique sigillée claire et la céramique commune de Henschir el Ouiba (Raqqada). – *Bull. Ant. Besch.* 43, 80 ss.
- SALOMONSON, J. W. 1969, Spätromische rote Tonware mit Reliefverzierung aus nordafrikanischen Werkstätten. – *Bull. Ant. Besch.* 44, 4 ss.
- SCHURING, J. M. 1988, Terra Sigillata Africana from the San Sisto Vecchio in Rome. – *Bull. Ant. Besch.* 63, 1-68.
- TORTORELLA, S. 1987, La ceramica africana: un riesame della problematica. – V: *Ceramiques Hellenistiques et Romaines 2*, Centre de Recherches d'histoire ancienne 70, 279-327, Paris.
- WAAGÉ, F. O. 1933, The American Excavations in the Athenian Agora. The Roman and Byzantine Pottery. – *Hesperia* 2, 279 ss.
- WAAGÉ, F. O. 1948, Hellenistic and Roman Tableware of North Syria. – *Antioch on-the-Ontes* 4/1, 1 ss.
- Doboja, *Glas. Zem. muz.* 39, 1984, 23-71. Naša najboljša poznavalka afriške sigilate je v tej zadnji publikaciji tovrstno keramiko poimenovala severnoafriška sigilata, kar govori v prid mojemu predlogu o poimenovanju (gl. op. 1).
- ¹⁶ J. Korošec, *Arheološke ostaline v Predjami*, Razpr. 1. razr. SAZU 4/1 (1956) 42, t. 15: 5; 16: 4,5. – M. Urleb, *Križna gora*, Kat. in monogr. 11 (Ljubljana 1974) 70, t. 42: 9. – P. Korošec, J. Korošec ml., *Arheološke raziskave na Svetih Gorah ob Sotli v letu 1974*, *Arh. vest.* 29, 1978, 445. – M. Guštin, Antične najdbe iz Posavja. Poročilo o izkopavanjih v letih 1974-1982, *Arh. vest.* 36, 1985, 158, sl. 4: 11. – D. Svobljak, Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966, *Arh. vest.* 36, 1985, 208 s, t. 4: 55,56. – I. Curk pravi tovrstni keramiki z najdišča Majda Vrhovnik sigillata z afriško fakturo, v: Plesničar-Gec 1983, 66. – R. Cunja, v: *Koper med Rimom in Benetkami. Izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana* (Ljubljana 1989) 27, št. 19 in 43, sl. 19, kjer je opis imitacije *terre sigillate chiare*.
- ¹⁷ M. Mackensen, *Mediterrane Sigillata*, v: *In villino-Ibilio in Friaul* 1, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33 (1987) 229-241. Na tem najdišču so prisotne oblike, ki segajo v začetke 7. st.
- ¹⁸ Hayes 1972, 323.
- ¹⁹ Hayes 1980, lix.
- ²⁰ M. Urleb, *Arh. vest.* 19, 1968, 478, 481, t. 1: 4 in Tinje pri Zsumu (osebna informacija Slavka Ciglenčevega).
- ²¹ *Ad Pirum, Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31 (1981). Študijo hrušiške afriške sigilate iz gradiva slovenskega dela izkopavanja na utrdbi sem predstavila na 14. mednarodnem kongresu RCRF v Pavii. Tudi tu sta, kot v Emoni, močno zastopani proizvodnji C in zgodnja D, pogosta pa je tudi proizvodnja A/D. Med običajnimi oblikami sta v ospredju skodelici oblike Hayes 78 / Lamboglia 35, proizvodnje D 2, ne posebno fine gline in zrnatega premaza. Oblika je datirana v 5. st., v Kartagini pa je bila najdena z gradivom iz obdobja med leti 360 in 440. Najdba na Hrušici tu datacijo potrjuje. Srečamo tudi obliki Hayes 31 in Hayes 32, enkrat samkrat oblika Hayes 27 / Lamboglia 9 a, široke krožnike oblike Hayes 50 A in B ter njim sorodne skledne oblike Hayes 61 A, Hayes 59 / Lamboglia 51, Hayes 58 B, Hayes 32/58 in Hayes 67 / Waagé 1948, t. 9, 870. Srečamo tudi skledo, sorodno obliki Hayes 61 / Waagé 1948, t. 9, 831, in obliki Hayes 67. Med ornamentiranim posodjem srečamo odlomek skodelice neugotvljene oblike z apliciranim ornamentom v obliki ribe. Med kuhinjskim posodjem se pojavljajo kozica oblike Hayes 23 B, pokrov / skleda oblike *Ostia* I, fig. 233 in pokrov / skleda oblike *Ostia* IV, fig. 60, pokrov, ki je soroden obliki *Ostia* III, fig. 170, in odlomek ustja, ki ga moremo pristihi k obliki Hayes 184 / *Ostia* I, fig. 55. Dva odlomka krožnika oblike Waagé 1948, t. 9, 870 imata rumenkast prelom in premaz, ki je podoben premazu proizvodnje D. Hayes trdi, da je slabo žgan afriški izdelek, italijanski kolegi pa, da gre za italško imitacijo. V. Perko, *La ceramica tardoantica di Ad Pirum*, v pripravi za tisk.
- ²² Zahvaljujem se dr. Ljudmili Plesničar Gec in Sonji Petru, ki sta mi omogočili obdelavo emonskega gradiva.
- ²³ *Atlante*, 19.
- ²⁴ Zanimivo je, da je uvoz afriškega kuhinjskega posodja v Sredozemlje zgodnejši od uvoza finega namiznega posodja. S.
- ¹ Predlagam, da v slovenskem jeziku uporabljamo izraz afriška sigilata. Enako poimenujejo tovrstno keramiko Italijani, ki so tako nadomestili nekdanji izraz *terra sigillata chiara*, katerega je uvedel Nino Lamboglia v pionirskih študijah (gl. op. 2). Drugi, še tehtnejši razlog za tako poimenovanje je dejstvo, da je izraz *sigillata africana* mnogo bolj primeren za slovenjenje, kot npr. že skoraj dve desetletji ustaljen angleški termin *African Red Slip Ware*, ki je sicer izredno natančen, saj so v poimenovanju zajete vse temeljne značilnosti tovrstne keramike, vendar bi zaradi narave slovenskega jezika prišel bistveni del poimenovanja šele na tretje mesto in bi tako sicer natančno poimenovanje v prevodu izgubilo pravo jasnost. Prav tako bi nas prevod angleškega termina s svojo dolžino prisilil v uporabo kratic (angleška literatura običajno uporablja kratico ARSW), ki bi se razumljivo razlikovale od angleških, kar bi lahko pri delu vnašalo zmedo. Iz vseh teh razlogov predlagam torej poimenovanje afriška sigilata, pri katerem lahko slovenimo oba dela termina, obenem pa natanko opredelimo tovrstno keramiko, njen geografski izvor ter njene bistvene lastnosti. Okrajšava tega poimenovanja zaradi kratkosti ne bi bila nujna.
- ² Lamboglia 1958; isti 1963.
- ³ Hayes 1972, 13.
- ⁴ Premaz je primeren izraz za slovenjenje angleškega termina *slip*, medtem ko je italijanski termin *la vernice* neprimeren in ga ne smemo uporabljati preprosto prevedenega kot glazura, ker gre pri sigilatnih keramikah za prave premaze in ne za glazuro, ki je posledica posebnega postopka žganja gline. Italijani tega termina niso spreminjali, ker je postal že tradicionalen in se je pri spremembi bati zmede. N. Cuomo di Caprio, *La ceramica in archeologia* (Roma 1985) 96 in 100.
- ⁵ A. Carandini, v: *Atlante*, 11 in Tortorella 1987, 279.
- ⁶ Waagé 1948.
- ⁷ Lamboglia 1950.
- ⁸ Salomonson 1968 in 1969.
- ⁹ Ostia I-IV.
- ¹⁰ Hayes 1972; isti 1980.
- ¹¹ Riley 1981; Michigan I-IV.
- ¹² D. Soren, The Roman Pottery from Utica, *Cah. ét. anc.* 8, 1978, 111-112; za Mactar glej *Recherches archéologiques franco-tunisiennes à Mactar 1, La maison de Venus* (Roma 1977); za Kartagino Michigan I-IV; za Španijo J. Aquilué Abadías, *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*, BAR Int. Ser. 337 (1987).
- ¹³ D. Whitehouse idr., *The Schola Praeconum 1*, The coins, pottery, lamps and fauna, *Pap. Brit. Sch. Rome* 50, 1982, 53 ss; poglavje o afriški sigilati od 61-75. – P. M. Kenrick, v: *Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi 3*, Suppl. to Lib. Ant. 5/3 (1985). – F. Villedieu, *Turris Libisonis*, BAR Int. Ser. 224 (1984) poglavje od 109-139. – Tortorella 1987. – Schuring 1988, z izčrpnimi analizami gradiva.
- ¹⁴ Fulford, Peacock 1984, 48-115.
- ¹⁵ I. Čremošnik, Keramika iz rimskog nalazišta Mogorjela, *Glas. Zem. muz.* 7, 1952, 241-271. – Ista, Rimski vila u Višićima, *Glas. Zem. muz.* 20, 1965, 147-221. – Ista, Nalaz terre sigillate chiare iz Višića (Čapljina), *Glas. Zem. muz.* 17, 1962, 115-140. – Ista, Funde von Sigillaten mediterraner Töpfereien in Bosnien und der Hercegovina, *Arch. Jug.* 7, 1966, 41-51. – Ista, Rimsko naselje na Paniku kod Bileća, *Glas. Zem. muz.* 29, 1974, 41-138. – Ista, Rimski castrum kod

Tortorella, Ceramica di produzione africana e rinvenimenti archeologici sottomarini della media e tarda età imperiale; analisi dei dati e dei contributi recopia, *Mél. Ét. franç. Rome* 93, 1981, 355-380. – *Atlante*, 217.

²⁵ *Atlante*, 19.

²⁶ Hayes 1972, 35. – *Atlante*, 27.

²⁷ Hayes 1972, 49. – *Atlante*, 54.

²⁸ *Atlante*, 54 in 56.

²⁹ *Atlante*, 53. – Tortorella 1987, 284.

³⁰ Tortorella 1987, 283.

³¹ Schuring 1988, 2; na str. 49 najdemo kemične in petrografске analize afriškega sigilatnega posodja, ki jih je opravil H. Karst.

³² Za mikroskopske analize gline glej *Ostia* I, 38, 39.

³³ Hayes 1972, 43.

³⁴ *Atlante*, 53.

³⁵ *Atlante*, 65. Prof. Hayes, ki si je fragmente ogledal med obiskom v Ljubljani, se strinja z opredelitvijo k proizvodnji A/C. Glede te proizvodnje glej tudi Tortorella 1987, 292.

³⁶ A. Carandini, C. Panella, v: *The Roman West in the Third Century* 2, BAR Int. Ser. 109 (1981) 487-503.

³⁷ F. Zevi, A. Tchernia, Amphores de Byzacene au bas-empire, *Opus* 2/1, 1983, 173-214. – C. Panella, Le anfore tardoantiche: centri di produzione e mercati preferenziali, v: *Le merci, gli insediamenti*, Società romana e impero tardoantico 3 (1986) 251-272. – C. Panella, Le anfore africane della prima, media e tarda età imperiale, *CEDAC Dossier* 1, 1982, 171-196. – Keay 1984, 1, 110.

³⁸ Waagé 1933, 249. – Lamboglia 1950, 29.

³⁹ Hayes 1972, 293.

⁴⁰ Tovrstni uvoz keramike v Britanijo je obdelala J. Bird, African Red Slip Ware in Roman Britain, v: *Roman Pottery Studies in Britain and Beyond*, BAR Suppl. Ser. 30 (1977) 269-277. – Uvoz afriške sigilate v Španiji je zajet v delu J. Aquilué Abadiás (op. 12). – Obširna študija I. Dvoržak Schrunk o afriški sigilati v Dioklecijanovi palači v Splitu je izšla v publikaciji *Diocletian's Palace, American-Yugoslav Joint Excavations* 5 (Split 1989) 47 ss. Prispevek o afriški sigilati z istega najdišča je objavila ista avtorica v *Vjes. Arh. muz. Zag.* 22, 1989, 91-105. – Afriško sigilato v Dalmaciji in na severnem Hrvaškem sta obdelovala tudi Z. Brusić in R. Makjanić v doslej še neobjavljenih disertacijah. Obe hrani knjižnica Arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani.

⁴¹ L. Anselmino, Le lucerne tardoantiche, produzione e cronologia, v: *Le merci, gli insediamenti*, Società romana e impero tardoantico 3 (1986) 227-240, glej tudi C. Pavolini, La circolazione delle lucerne in terra sigillata africana, v istem zvezku, 241-250.

⁴² *Atlante*, 70, t. 30: 5.

⁴³ Hayes 1972, 61; primerek z Dunaja, ki ga na t. Ila

objavlja Hayes, je najbližji emonskem. Prvi ima premer 15, emonski pa okoli 14 cm.

⁴⁴ Hayes 1972, 62. – *Atlante*, 70.

⁴⁵ *Atlante*, 63.

⁴⁶ Hayes 1972, 65.

⁴⁷ Ib.

⁴⁸ Tortorella 1987, 292.

⁴⁹ Hayes 1972, 78. – *Atlante*, 67. – Tortorella 1987, 285. – *Atlante*, 87.

⁵⁰ Hayes 1972, 91. – *Atlante*, 66.

⁵¹ Hayes 1972, 67.

⁵² Tortorella 1987, 289.

⁵³ C. Panella, Le anfore tardoantiche (op. 37) 257. – *Ostia* IV, fig. 142-160. – Keay 1984, tip XXV, od A do Z, 184-212.

⁵⁴ *Atlante*, 78.

⁵⁵ Hayes 1972, 93. – *Atlante*, 81 s.

⁵⁶ *Atlante*, 82.

^{56a} Hayes 1972, 107. – *Atlante*, 83.

⁵⁷ Hayes 1972, 96-100. – *Atlante*, 82.

⁵⁸ *Atlante*, 83.

⁵⁹ *Atlante*, 85.

⁶⁰ Ib.

⁶¹ *Atlante*, 88.

⁶² Hayes 1972, 124.

⁶³ J. Horvat, K velikostim rimskih posod, *Arh. vest.* 37, 1986, 250.

⁶⁴ Hayes 1980, 505. – Tortorella 1987, 305, kjer objavlja seznam najdišč skodel oblike Hayes 91.

⁶⁵ L. Plesničar-Gec, Emona v pozni antiki, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 117. – Glej tudi L. Plesničar, I. Sivec, Emona at the Beginning of Great Migration Period, v: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini* (Novi Sad 1978) 59-64. – V. Perko, L. Plesničar Gec, Einfluss der Terra Sigillata Chiara auf die einheimischen Keramikformen in Emona, prispevek na XIII. mednarodnem kongresu RCRF v Plevnu 1988, v pripravi za tisk.

⁶⁶ *Atlante*, 167, t. 81: 25. – J. W. Salomonson, *Mosaïques romaines de Tunisie, Exposition: Palais de beaux-Arts-Bruxelles* (Bruxelles 1964) št. 52.

⁶⁷ *Atlante*, 167.

⁶⁸ *Atlante*, motiv *frutta in cesto*, t. 81: 25.

⁶⁹ Vzorca afriške sigilate v Akvileji in Emoni sta si podobna. V. Novak, Vasellame fine da mensa dallo scavo della basilica civile, *Aquil. Nos.* 51, 1980, 98. Sodelovala sem pri izkopavanjih na akvilejskem forumu l. 1988 in 1989 in pripravila tudi študijo izkopane afriške sigilate, ki bo izšla skupaj z drugim gradivom, obdelanim pod vodstvom Monike Verzár Bass z Arheološkega inštituta v Trstu. Dober pregled importov v pozni antiki ponuja Invillino. Obdelal jih je Mackensen (op. 17).

Terra sigillata africana ad Emona

Riassunto

Col termine terra sigillata africana è caratterizzata la ceramica conosciuta anche come *terra sigillata chiara* ossia *African Red Slip Ware*,¹⁻³ che veniva fabbricata nelle varie zone del Nord Africa tra il I e il 7 sec. d. C. per il mercato locale ed estero. Per la sua lavorazione veniva adoperata una terracotta specificamente preparata,⁴ certe volte anche decorata.⁵ F. O. Waagé la denominò come *Late Roman A* e *B* ed era stato il primo ad attribuirle l'origine africana.⁶ Lamboglia la definì come *terra sigillata chiara A,B,C* e *D*, più tardi attribuirono a *B* l'origine narbonense.⁷ J. W. Salomonson diede l'iniziativa per lo studio dei collegamenti tra vari prodotti africani.⁸ Nei quaderni Ostia I-IV sono stati pubblicati nuovi studi approfonditi di A. Carandini e collaboratori.⁹ Una vera svolta nella conoscenza della sigillata africana portò il manuale di J. Hayes *Late Roman Pottery*.¹⁰ Un progresso particolare rappresentano

vaste pubblicazioni degli scavi a Cartagine. J. Hayes ha appunto individuato una nuova produzione che fu chiamata produzione E.¹¹ Negli anni settanta ebbero luogo numerosi vasti scavi sui siti africani che hanno dimostrato anche l'esistenza della proto sigillata.¹²

Dieci anni or sono è uscito l'enorme lavoro *Atlante*, frutto di collaborazione tra numerosi specialisti italiani e stranieri, dove si è cercato di coordinare le differenti nomenclature delle individuali forme ceramiche. Le successive opere di rilievo si basano sui dati stratigrafici ed hanno riportato alcune rettifiche alle datazioni precedenti.^{13, 14}

Con la sigillata africana si è da noi dettagliatamente occupata solo I. Čremošnik,¹⁵ di solito però la sigillata aveva denominazioni differenti.¹⁶ La sigillata è un sensibile indicatore temporale ed economico ciò vale anche per le tarde importazio-

ni,^{17, 18} quando ci sono reciproche influenze con la *Late Roman C* (*Phocaeen sigillata*) che è presente pure nei nostri siti.^{19, 20}

In Slovenia il sito che ci ha dato la maggior quantità di sigillata africana è Hrušica,²¹ la conosce Emona ed è nota anche agli altri siti.²²

La sistemazione dei depositi in Mestni muzej mi concede una momentanea revisione, la quale però dev'essere completata con lo studio delle anfore africane ed orientali.

PRODUZIONE A

L'importo più antico della produzione A ad Emona è modesto, ma sicuramente provato con i frammenti identificabili con argilla e vernice caratteristica,^{23, 24} come forma Hayes 23 A (*fig. 1: 1*) della prima metà del 2 sec., e forma Hayes 23 B (*fig. 1: 1*) della seconda metà del 2 sec. e gli inizi del 3. Della stessa età datano i frammenti di varie tazze di forma precisamente non identificata di produzione A 1-2 e A 2 (*tav. 1: 2*).

Abbiamo due frammenti della coppa Hayes 9 A (*tav. 1: 3; fig. 1: 2*) con la vernice caratteristica per la produzione A 1-2 datata nella seconda metà del 2 sec.^{25, 26}

Scodella forma Hayes 27 (*tav. 1: 4*) appare poco dopo la metà del 2 sec. e la troviamo ancora nel 3 sec. Ci mostra le stesse caratteristiche dell'argilla come il frammento di forma Hayes 9 A, per questo li colloco nello stesso lasso di tempo.²⁷

PRODUZIONE A/D

I due frammenti delle scodelle forma Hayes 31 e 32 (*tav. 1: 5, 6*) con il piede ad anello atrofizzato della prima metà del 3 sec. con vernice spessa e brillante,²⁸ sono caratteristici per produzione A/D.²⁹⁻³²

Appartiene allo stesso tempo il frammento della scodella forma Hayes 18 della stessa produzione (Catalogo n. 10).^{33, 34}

PRODUZIONE A/C

Troviamo pure frammenti della scodella Lamboglia 40 bis (*tav. 1: 7*) la quale per la forma è uguale alla finissima ceramica della produzione C 1, per la nitida e granulosa vernice che copre l'intero vaso con il piede atrofizzato e si squama, fa parte dei prodotti della produzione A/C.³⁵

PRODUZIONE C

Nel periodo Severiano lo sviluppo economico a Bizacena raggiunge l'apice.³⁶ L'esportazione della ceramica fine da tavola accompagna l'esportazione dei prodotti fluidi alimentari che venivano conservati nelle anfore chiamate *africana grande*, Keay IV fino Keay tipo VII.³⁷ La sigillata di questa zona viene chiamata produzione C.^{38, 39}

Con la fabbricazione C l'importo nel Mediterraneo e negli altri mercati raggiunge la massima estensione,⁴⁰ oltre alle officine per ceramica liscia, non ornamentata, appaiono anche officine per la ceramica ornamentata e per le lucerne.⁴¹

Ad Emona abbiamo un frammento di coppa forma Lamboglia 35, *Atlante* XXX, *fig. 5* (*tav. 1: 8*) della produzione C 1.⁴² Questa forma appare tra gli anni 220-240 e vive per l'intero 3 sec., per le caratteristiche di produzione la colloco in un periodo antico.

Compare anche la coppa forma Hayes 44 (*tav. 1: 9; fig. 1: 3*) con il motivo di una leonessa applicato all'imboccatura della coppa della produzione C 2, per la quale Hayes suggerisce la datazione ancora nei primi decenni del 4 sec.^{43, 44}

Scodelle forma Lamboglia 42 (*tav. 1: 10, 11*) e forma Hayes 46 (*tav. 1: 12*), appartenenti alle produzioni C 1 e C 3, sono datate nel 3 e nell'inizio del 4 sec.⁴⁵⁻⁴⁷

La stragrande maggioranza dei frammenti dei piatti venuti alla luce ad Emona la possiamo approssimativamente attri-

buire alla forma Hayes 50 A e B ovvero alle forme simili a queste (*tav. 1: 13-15*). Alcune forme tarde appaiono anche nella produzione D del 4 e l'inizio del 5 sec.⁴⁸

Scodella alla *tav. 2: 2* è simile alla forma Hayes 57, però possiamo collocarla tra le forme Ostia IV, *fig. 3*.⁵⁰ Forma è databile alla fine del 4 e all'inizio del 5 sec. A questo lasso di tempo appartengono anche le scodelle forma Hayes 53 B della produzione C 3 (*tav. 2: 1*).⁴⁹

PRODUZIONE E

La produzione E vive nel 4 e 5 sec. Inizia però già alla fine del 3 sec., quando appare con tipiche forme delle ceramiche C 1 e C 2, come per esempio largo piatto della forma Hayes 49 di produzione C/E (*tav. 2: 3*).⁵¹

I centri di produzione sono probabilmente da vedersi nella Tunisia meridionale.⁵²

PRODUZIONE D

All'inizio del 4 sec. rivivono le officine nei dintorni di Cartagine. Sui mercati troviamo con i prodotti della produzione D anche le anfore - *i contenitori cilindrici di tarda età imperiale*.⁵³ La ceramica era parzialmente fabbricata con l'aiuto delle matrici, verso la fine del 4 sec. apparvero però molte versioni di questa produzione.⁵⁴

Nel 4 sec. è preferita la scodella forma Hayes 58 B. Frammento *tav. 2: 4* appartiene alla forma Hayes 58 B, n. 9, datata alla fine del 3 sec. e può raggiungere l'anno 375.⁵⁵

Frammenti nel catalogo n. 35 e 38 di scodella forma Hayes 58 B, n. 11 appartengono al terzo quarto del 4 sec.⁵⁶. Ambedue le forme sono consuete nella produzione D 1.

Frequente è pure la scodella forma Hayes 61 A e B, talvolta ornata in stile A (i, ii e iii). La variante A è più antica e frequente tra gli anni 325 fino all'anno 400/420 (*tav. 2: 5*), la variante B appare dopo l'anno 380 e l'incontriamo fino all'anno 450.^{56a}

In questo periodo sono del tutto consuete le scodelle forma Hayes 59 A e B e a loro simili (*tav. 2: 6, 7*), che sono qualche volta anche ornate.^{57, 58}

La forma veramente rara tra i piatti è anche la forma *Atlante* XXXVI, *fig. 1* (*tav. 2: 8*) di produzione D 1, datata nella seconda metà del 4 sec.⁵⁹

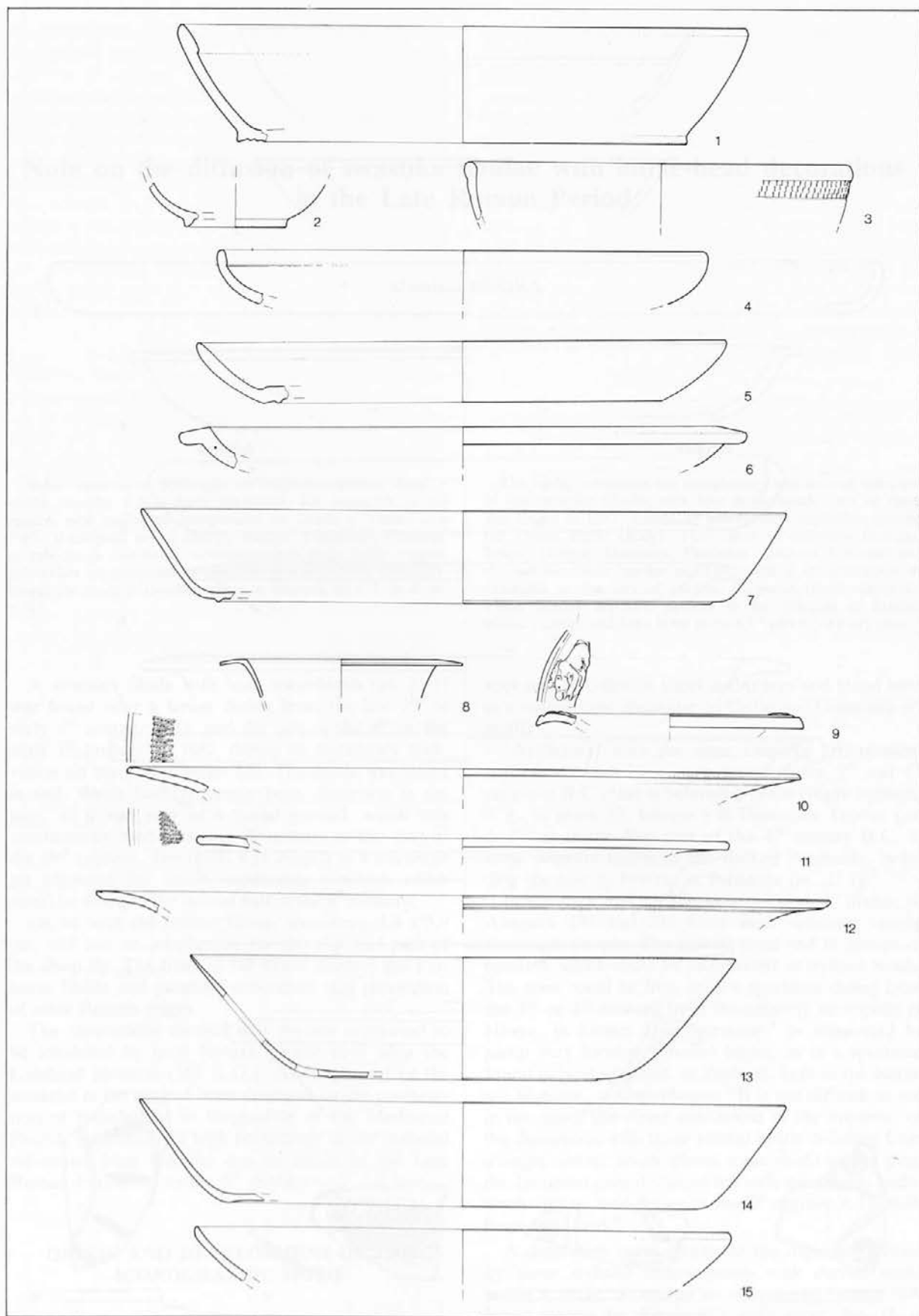
Tra i corredi del tardo 4 e 5 sec. sono frequenti forme dei piatti e scodelle Hayes forma 60 (Catalogo n. 47) e 67, n. 6 (*tav. 2: 9*) e Hayes forma 75 (*tav. 2: 10*), datata dall'anno 420 fino all'anno 450.⁶⁰⁻⁶²

Tra i più recenti sono collocati i vasi a listello forma Hayes 91.⁶³ Il frammento sulla *tav. 2: 11* è precisamente identificato come forma *Atlante* XLVIII, *fig. 14*, che arriva nel 4 e 5 sec. Il frammento nel catalogo n. 53 è identificato come forma Hayes 91 C,⁶⁴ che è collocata in un tempo abbastanza tardo tra il 530 e 600. Questo è però il periodo quando Emona è già parzialmente distrutta ed evidentemente non sopravvive.⁶⁵

Sono due i frammenti provenienti da Emona che meritano un'adeguata attenzione. Il primo è un frammento dell'imboccatura di una coppa dov'è applicato l'ornamento a forma di leonessa (*tav. 1: 9; fig. 1: 3*) e il secondo con l'applicazione che rappresenta un cestino di frutta (*tav. 2: 14; fig. 1: 4*). Quest'ultimo appartiene alla produzione A 1-2 con molta probabilità alla forma Pallares 6 datata alla seconda metà del 2 sec.⁶⁶⁻⁶⁸

Il campione della sigillata africana trovata ad Emona è simile a quello che proviene da altri siti, in percentuale la ceramica maggiormente rappresentata è quella della produzione C e D, tuttavia l'importo è visibile nella seconda metà del 6 sec.⁶⁹

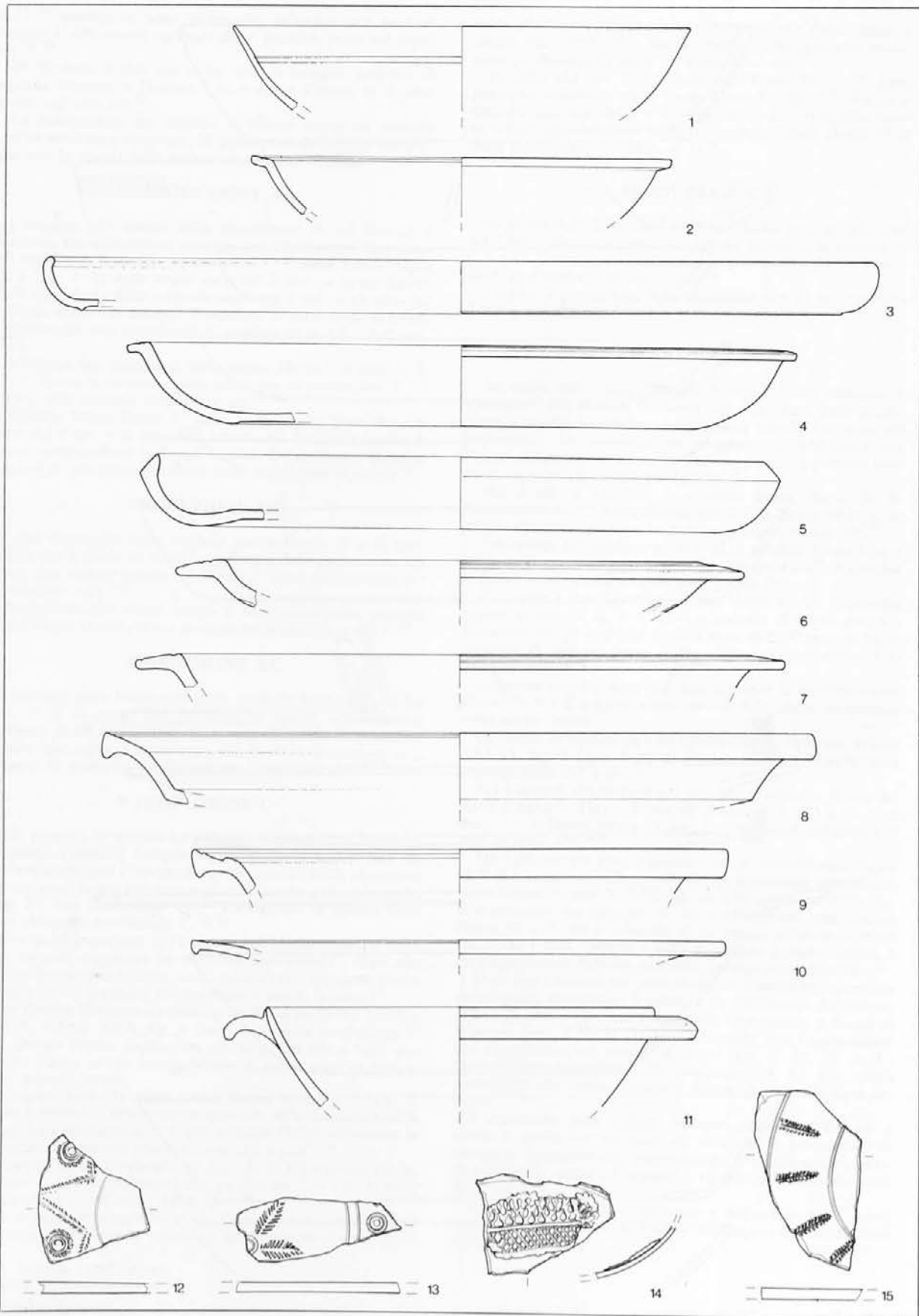
L'articolo anche se temporaneo e col tempo lo si dovrà completare, ci da un'immagine dell'importo della sigillata africana ad Emona.

T. 1: Emona, afriška sigilata. M. 1:3.

Tav. 1: Emona, sigillata africana. 1:3.

T. 2: Emona, afriška sigilata. M. 1:3.

Tav. 2: Emona, sigillata africana. 1:3.